

“Yeni Gün” ve Maitrisimit Orta Asya Dinler Tarihinin Sorunları*

Jens Wilkens

Çeviren: Sultan Tulu**

I.

Sözde "Yeni Gün" (*yañı kün*) kavramı Eski Türk Budizminde, dinler tarihi ve Türkoloji araştırmalarında sık sık tartışılmıştır; ancak bu kavramla ilgili olan güçlüklerin gerçekten çözüldüğünü söyleyemeyiz. Bugüne dek belli açıklamalar rivayet edilmiş, ancak bütün bilinen metodlarla yapılan problem çözümleriyle ilgili güçlükler ve itirazlara rağmen buna bir açıklama getirilememiştir. Elyazmalarda geçen bu kavramla ilgili tanıklar bugünkü bilgilerimize göre *epey* yüzyıl geriye dayanmaktadır, zira şu an elimizde Mani nüshaları ve Eski Uygurların erken Budist edebiyatına dair (10.y.y.) belgeler bulunmaktadır. Daha Moğollar devrinde (13. /14. y.y.) *yañı kün* kelimesi sık sık kullanılmaktaydı.

Uygurca Maitrisimit bize çok sayıda tanık göstermektedir; bundan ötürüdür ki araştırmalarda kaydedeğer bir dikkatle ele alınmıştır. Tam da burada bazı kilit noktalar bakımından ‘yañı kün’ün semantiğinin net olarak ortaya konması gerekmektedir. Bu aynı zamanda, bu önemli Maitreya eserinde geçen "metnin anlaşılmasında merkezi konum" (Alm. Sitz im Leben)¹ rolü oynayan argümanlar için de geçerlidir. Bütün önemli tanıklar

.....

Profesör Dr., Çağ Üniversitesi, sultantulu@yahoo.com

* Makalenin orijinal künyesi için bk. Jens Wilkens, "Der 'Neutag' und die Maitrisimit Probleme der zentralasiatischen Religionsgeschichte", *Silk Road Studies XVII, Die Erforschung des Tocharischen und die alttürkische Maitrisimit*, Symposium anlässlich des 100. Jahrestages der Entzifferung des Tocharischen Berlin 3. und 4. April 2008, Herausgegeben von Y. Kasai, A. Yakup, D. Durkin-Meisterernst, Brepols Publishers, Turnhout, Belgium 2013: 375-401.

Makale, Eski Türkçede geçen 'yeni gün' kavramı ile ilgili meselenin aydınlatılması amacı ile Prof. Dr. O. F. Sertkaya'nın önerisi ile Almandan Türkçeye çevrildi.

** Çağ Üniversitesi, sultantulu@yahoo.com

¹ Yazının devamında Uygur edebiyatı ve dilinden bahsederken elbette Eski Uygur dili ve edebiyatı anlaşılmalıdır. Çeviri metninde geçen Sitz im Leben' terimi spesifik bir kavram olup aşağıda açıklamasını vermeyi uygun bulduk:

(‘Sitz im Leben’ ist ein Fachterminus der Formgeschichte und bezeichnet die mutmaßliche ursprüngliche Entstehungssituation bzw. Funktion eines Textes. Diese lassen sich bis heute aus

gözden geçirildiğinde, bugüne dek yapılan açıklamaların, problemi aydınlatmaktan çok kararttığı görülür. Yeni ortaya çıkan belgeler/tanıklar, tamamen farklı bağlamlarda yerleşmiş olsalar da, çoğunlukla daha önce yapılan yorumlar çerçevesine uydurulmuştur. Bu da yapılan çözümlerin istisna durumlarda, sanki diğer tanıkların işini de görecektir. Bu bağlamda diğer budist tasavvur ve ritüellerle karşılaştırılacak olursa, gözlenen örtüşmezliğin, kimileri için spesifik Orta Asya'ya özgün düşün dünyasının eseri (Gedankengut) olduğunu ispatlar. Maitrisimit Orta Asyada Budizmin sevilen bir oyun türü örneği gibi gösterilir, ki bu "Mainstream"den gelenekten önemli noktalarda ayrılır. Yine de, bütün bu tema çerçevesinde dinler tarihi bakımından önemi küçük görülemez. Aşağıda bundan ötürü *yañı kün* kavramı yeniden gözden geçirilecektir. Bunun için şimdiye dek yapılan kısa açıklama denemelerinden söz etmek gerekecek. Tanıkların hepsini gözden geçirdik, tabii ki metinde geçen tek tük yerler tartışılabilir.³

II.

Türkolojide uzun zaman *yañı kün* kelimesi Uygur Budizminde yarım ayın (Sanskritçe *pratipad*) ilk gününe, yani yeni ay ya da dolunaya denk düştüğü görüşü ağır basmaktaydı. Bu tez F.W.K. Müller'in kurşun kalemle yazdığı bir nota dayanır⁴ ki bu not A. Von GABAIN tarafından Berlin Maitrisimit-Elyazmalarının faksimile-yayınının ek defterinde de ele alınmıştı,⁵ Peter ZIEME'nin Mani-Türk metinlerinin yayımında kısaca zikredilmiş⁶ ve GENG Shimin ve H. J. KLIMKEIT'in "Das Zusammentreffen mit Maitreya" ("Maitreya ile buluşma") başlıklı yayınının girişinde de yeniden ortaya konmuştu.⁷ Son iki yazar hatta daha da ileri gider, çünkü Maitrisimit'e göre, Rahipler Cemaatine sadaka veren dindar kişilere 'Buddha Maitreya'nın görüneceğini, hatta bunun somut şekilde 'Yeni Gün'de temsil edilen seyirlik oyunda gerçekleşeceğini" vaad ettiğini yazmaktalar.⁸ Bunun yanısıra 'Yeni Gün'ün yılda bir kere kutlanan Maitreya bayramı

---

dem Text erschließen. Der Sitz im Leben muss bei der Interpretation des Textes mit berücksichtigt werden, um ein Verständnis des Textes zu erhalten... In der [Linguistik](#) wird der *Sitz im Leben* heute durch die [Textpragmatik](#) untersucht und bestimmt. Daneben wird in der Prophetenforschung für Texte ein *Sitz im Buch* gestellt. Bkz.: <http://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/1293757>

² Hamilton'un *yañı kün* için şu açıklaması böyle bir *ad hoc-çözümüne* tipik bir örnektir. HAMILTON 1986 (I), 70: " ... << jour nouveau>>, etait le terme qui designait en turc ancien le premier jour des quatre saisons, les solstices et les equinoxes, c.-à-d. les huit *tsie* du calendrier chinois (cf. TT VI, 1. 326 et la note p. 74)." Hamilton tarafından TT VI da zikredilen metindeki Çince karşılık kesindir, ancak burada, aşağıda da belirtileceği gibi, spesifik bir durum sözkonusudur, zira *säkiz yañı kün* Çince kelimenin karşılığıdır. Burada tipik bir özel durum sözkonusudur ve hiçbir şekilde diğer tanıklar için örnek teşkil etmemelidir.

³ Çevirilerin hepsi güncelleştirilmiştir.

⁴ Beiheft ('Ilave') I, 29.

⁵ A.g.y.

⁶ BT V, Anm. 438.

⁷ ZusTreff, 7.

⁸ ZusTreff, 7, Beiheft 1,29'a dayanarak. Ayrıca bkz. KLIMKEIT 1988 (1989), 234-235: "İran yeni yılının ik gününe denk geldiği düşünülen Manice 'Yeni gün' hakkında pek az şey bildiğimiz bir gerçek

olduğu hipotezini de ortaya atmaktalar. A. von GABAIN de, bunun resimler ve pandomim eşliğinde yapılan dini bir gösterinin zikredildiği düşüncesindeydi.⁹ Açıklamasında çok tartışılan bir kavram olan *körünç* kelimesini dayanak gösterir, ki bu Maitrisimit'in edebi kaynağının belirlenmesi bakımından kesinlikle aydınlatılması gereken ve metnin bağlamının anlaşılması için kilit bir kelime oluşturur. Daha önce çoğunlukla 'dram/piyes' hatta 'gösteri' olarak ifade edilen bu terim, semantik bakımdan K. RÖHRBORN tarafından araştırılmıştı,¹⁰ ancak bu önemli makale maalesef çok az itibar görmüştür, zira o burada kaynaklar esasında mümkün olduğunca açık bir şekilde "dram" anlamına işaret eden bu yorumu ispatlamıştı. Önceki araştırmalarda ağır basan görüş,¹¹ anlamı ve s. 378'de: metnin tür bakımından tarihi sıralamasını uzun zaman tanınamaz hale getirmişti. RÖHRBORN kelimenin semantik analizinde anlam belirlerken 'dram, gösteri' anlamını da dikkate almakta, ancak yine de bir sahne temsilini kabul etmeğe yanaşmaz.¹² Bu araştırma sonuçlarına ayrıca şunlar da eklenmelidir: Maitreya'nın dindar insana somut olarak 'Yeni gün' de görünmesi kesinlikle sözkonusu değildir, bilakis bunda daha çok sadaka veren insanların gelecekte Maitreya ile buluşma vaadi vardır.¹³ Bunun gerekçesi yalnız *körünç* 'ün anlamına bağlı değildir, bilakis -başka türlü de beklenemeyeceği gibi, *yangı kün* kelimesinin doğru çevrilmesi ile orantılıdır.¹⁴ Dinler tarihi bakımından *yangı kün* hakkında ileri sürülen hipotezler kesinlikle ilgi çekicidir - Orta Asya Budizminin dikkate değer özelliklerine işaret etse de-, ancak herhangi bir teori eldeki materyalin yorumlanmasında başarıya ulaşmışsa geçerli olmayı hakkeder. Ancak bu hipotez yanlış sonuçlara yol açarsa bunu başka hipotezler takip edecektir. Bundan dolayı metinler, birbiriyle çelişik verileri harmonize etmek yerine, en iyisi mümkün olduğunca tarafsız ele alınmalıdır. Ancak bu şekilde *yangı kün*'ün anlamı belirlenebilir, ki bu prensipe bütün tanıklar için geçerlidir. Aslında ilginç bir şekilde, meselenin çözümünün oldukça kolay olduğu görülecektir. Bir kere asıl anlam belirlenmişse, belgeler yeniden tek tek gözden geçirilebilir. Bazı tanıkların belli bir anlam genişlemesi yaşadığı da anlaşılmaktadır.

(...) ve bu kelime muhtemelen Budistlerden alınmış olup Maitreya-bayramına dönüştürülmüş, çünkü Hindistan'da böyle bir bayram/kutlama yoktur, şu kısa satırlar bunu daha da iyi aydınlatırsa gerek ...” [Alıntı yazar tarafından kısaltılmıştır.] Ayrıca daha önemlisi krş. KLIMKEIT 1996, 64: “Yeni yıl kutlamalarında durum farklı görünmektedir, ki bunun çok belirgin şekilde Budist İran örneklerine dayandığı anlaşılmaktadır. Çünkü Türkçede söz konusu olan şey 'Büyük ulu gün' (uluğ yangı kün) dür, yani yeni yıl bayramı/kutlamasıdır. Maniciler ve Budistler böyle bir bayram olduğunu biliyorlardı. Mani yeni yıl kutlaması ise daha eski bir gelenekle bağlı olsa gerek, ki o da kendince İrandaki (kutlama) örneklerine dayanmaktadır. “ Benzer şekilde KLIMKEIT 1989, 63 (Anm.2).

⁹ Beiheft I, 29.

¹⁰ RÖHRBORN 1994.

¹¹ Bunu TEKIN, BOMBACI, GENG/KLIMKEIT, ZIEME, MAIR takip ettiler. Bibliografik bilgiler için bkz. RÖHRBORN 1994, 99f.

¹² Metnin bağlamı açısından o *körünç* kelimesini “mucize” gibi kabul etmektedir. RÖHRBORN'un vardığı bu sonuçtan sonra hala Maitreyasamitināṭaka'nın Maitrisimit'in Toharca nüshasının hangi kaynağa ait olduğu açıklanmayı beklemektedir. Metnin çıkış ve hedefi açıkça anlaşılabilir, öyle ki kaynağa ilişkin spesifik sorular öncelikle her iki versiyon için de ayrı ayrı ele alınmalıdır. Ama Hint tiyatrosunun tipik unsurları –senaryo kuralları dikkate alındığında, Maitreyasamitināṭaka'da bulunmaz.

¹³ Krş. A.y. RÖHRBORN 1994, 99.

¹⁴ Bu sorun bu makalenin VII. Bölümünde ele alınacaktır.

Önceleri (kelimenin) dinler tarihi açısından incelenmesi planlanmışsa da, *yañı kün* kelimesi için belirlediğimiz semantik esasında tanıklanmış örnekleri gözden geçirdikten sonra, bunun amacımız için gereksiz olduğunu anladık. Şimdilik öncelikle şu kadarını söylemeliyiz: Orta Asya budist metinlerdeki yerleşmiş olan dinler tarihi bakımından özellikler, *yañğı kün* meselesinde kendini bir varolmayan fantazi/kurgu olarak göstermektedir. Budizmin Orta Asya'da kendine özgü yönleri olduğu, prensip olarak elbette inkar edilemez. Ancak ele alınan temanın bütünlüğü, Orta Asya ile ilgili kaynak metinlerin tarihi-filolojik bakımdan incelenmesinin teorilerle ne kadar zor yönetilebileceğine ve belli bir önyargı ile nasıl çakışabileceğine dair güzel bir örnek teşkil etmektedir. Elinizdeki çalışma ilk etapta bu kavramın semantiğine, daha az onun etimolojisine adanmıştır. Bu çalışmanın sonucu şunu göstermektedir; sözkonusu *Maitrisimit* ise yalnız metne dayanan analizlerin yapılması uygun olacaktır; bir performans amaçlayan yoruma gerek yoktur.¹⁵

III.

Kelimenin ayırd edilmesinde ilk ölçüt olarak bize şu gözlem yardımcı olabilir: Kimi tanıklarda *yañı kün* kelimesi tek başına dururken, kiminde ise değişik sentaktik yolla daha yakın bir anlam belirlenebilmektedir. Aslında daha yakın bir anlamda belirlenemeyen pasajlar, *Maitrisimit*'i, her yıl kutlanan bir bayram bağlamında, yani 'Yeni gün' olarak görülen bir teorinin ortaya konmasına neden olduğu, tahmin edilebilir. *Yañı kün* kavramının tek başına görünmesi ve diğer genişlemiş şekiller hem *Maitrisimit*'te hem de diğer metinlerde bulunmaktadır. Bu daha yakın belirlenen kavramın sentaksı sadece bir sonuca götürür: *Yañı kün* 'bayram, merasim, kutlama' dışında hiçbir anlam taşımamaktadır.¹⁶ İstisna durumlarda 'keramet, (dini) büyük bir olay/merasim' anlamını taşır. İranlıların Newruz-bayramı olan yeni yılın ilk günü¹⁷ v.b. ile de kavramın metinde tek başına hiçbir ilgisi yoktur. Bilakis tamamen *genel* bir kavramı, çok sayıda kutlamaları niteleyen bir *tür kavramı* (Gattungsbegriff) ifade eder. Daha ayrıntılı ifade etmek ve ayırd etmek gerekirse, kavramı değişik şekillerle genişletebiliriz. *yañı kün*'ün anılan semantiğini daha belirgin yapmak için öncelikle *Maitrisimit*'ten bazı önemli pasajlar

¹⁵ *Maitreyasamitināṭaka* da ise yine durum çok farklıdır ki burada daha farklı vezinlerin (Metre) adları, belli bir ahenk unsuruna işaret etmektedir.

¹⁶ Bu tanığın net şekilde yorumlanmasını Uygurca *Xuanzang-Biografie* SEMET 2005, 80'de buluruz: *bir tuşdaki toyın kırmaklığı yañı kün* "bir defaya mahsus rahipliğe girme töreni". Tanıklanan yer HT VII 849-850'de bulunmaktadır, ancak burada *yañı kün* 'yeni ay günü' (Alm. "Neumondtag") olarak çevrilmiştir. Göttingen Türkoloji ve Orta Asya Bilimleri Bölümü'nde (Seminar für Turkologie und Zentralasienkunde) de anlaşılan buna benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

¹⁷ Bu bayramın Soğutça geleneği için krş. COMPARETI/DE LA VAISSIERE 2006. MODE bu konferans dizisine yazdığı makalesinde Afrasyap resim sanatının Naurüz-bayramı ile bağ kurulmasına karşı çıkar (MODE 2006, 123, Anm. 1). Ayrıca *yañğı kün*'ün Sogudca *nwy myz* kelimesinden alıntılanmış olabileceği, hatta olması gerektiği inkar edilmemelidir. Tabii ki bununla henüz her iki kavramın hemen kullanıldığı söylenemez. Sogudca *nwy myz*, E.Tü. *yañı kün* ve Fa. *nauruz* kavramlarının hepsini SUNDERMANN manişek bir yeni yıl bayramı olduğunu savunmaktadır. SUNDERMANN 1999, 549a [79]. Ancak bunun, seküler yeni yıl bayramı mı yoksa dini Bema-bayramı olduğundan emin olmadığını da yazmaktadır.

verilecektir: İlk bölümde Buda'nın halefi olan Maitreya'nın kutsanması (Skt. *abhiṣeka*) *yaṅı kün* kavramı ile bağlantılı olacaktır. *Ulug yaṅı kün* kavramı bir Mani metninde de geçtiği için,¹⁸ bu GENG ve KLIMKEIT'in şu hipotezi ileri sürmelerine neden olmuştur:

"Maitrisimit'in Toharca metni, bir Hint nüshasından doğrudan bir çeviri değilse, bilakis böyle bir nüshanın üzerinde işlenmiş ise, o zaman burada tasvir edilen, tarihi Maitreya'daki rahiplerin kutsanmasının (Alm. Mönchsweihe), aslında İran emsallerine dayanan Budist bir bayrama dönüştüğü kanısı oluşabilir."¹⁹

Devamında ise, onlara göre bu 'Yeni Gün'de, yani her yıl kutlanan Maitreya-Bayramı'nda, "şimdiki Bodhisattva Maitreya'nın halefi olacak Budanın (Alm. Buddhaschaft) kutsanmasının da kutlandığı" varsayılmaktadır.²⁰ Bu kaniya ancak, *yaṅı kün*'e geleneksel yaklaşılsa varmak mümkündür. Daha önce yukarda da belirtildiği üzere: Bir hipotez bir diğerini çağırıştırır. Buna karşılık 'bayram, kutlama, merasim' kavramlarını bir janr/tür adı olarak ele alırsak böyle yardımcı konstruksiyonlara da gerek kalmayacaktır. Adı geçen Mani metnindeki kelime seçimi, bizim *abhiṣeka*-Merasimiyle bağlı olan kaynaklardan açıkça ayırd edilmelidir.

IV.

Maitrisimit'in I. Bölümünden bir örneğe bakalım:²¹

taki ymä tirig ölüg ol atanur: kim maitri bodis(a)v(a)tınıṅ munadınçığ ädgüsin eşidgäli kälmsär kim amtı maitri bodis(a)[v(a)t]nıṅ abişek kılmaqlag yaṅ[ı] kün ugrınta mintidä ınaru miṅ yılkatägi tözüin kişilär bilgä yalṅok[la]r maitri burhan[ka]²² amranmakın [...] säṅräm... [kör]kin mänjizin... altunun kümü[şin] etip yaratıp ay[agaylar]²³ agarlagaylar: (Kap. I, Bl. 6, Taf. 8²⁴ /v/22-29/ = BT IX, 45))²⁵

"Ve yine canlı (o kişi) ölü adlandırılır, eğer ki Bodhisattva Maitreya'nın muhteşem faziletlerini dinlemeğe gelmezse; zira artık şimdi Maitri Bodisattva'nın **abişek kılmaqlag yang[ı] kün** (*abhiṣeka*) münasebetiyle, benden başlayarak bin

¹⁸ Ch/U 6874 /v /8/ (ed. BT V, Z. 438).

¹⁹ ZusTreff, 7.

²⁰ ZusTreff, 8.

²¹ Transkripsiyon RÖHRBORN'un Uygurca Sözlüğüne göre yapıldı. K. RÖHRBORN (UW). Parantezler ( ) eksik yazımları gösterir. Köşeli ayrıçlar [ ] metne eklemeye işaret eder. { } Yazıcının çıkardığı kısımları, < > ise yazıçevrimde yapılan ilavelere, çift parantez ise (( )) yazıcının sonradan eklediği kısımlara işaret eder. Maitrisimit'in Bölüm verileri, farklı belirtilmediği sürece, BT IX de yayımlanmış olan Turfan-versiyonu ile ilgilidir.

²² ZusTreff, Z. 893: [burhanag]. Dativ daha çok kullanımdadır.

²³ Şu yayındaki eklemeye göre: Xinjiang-Ed., 126. ZusTreff, Z. 895: *a[yagin]*.

²⁴ Levha numaraları Matrisimit'in Berlin sayfalarının faksimile-yayınına aittir. Bkz. GABAIN 1957 ve GABAIN 1961. Sayfa sayısının belirlenemediği durumlarda levhalar gösterilecektir.

²⁵ Daha kötü durumdaki MaitrH I, 6a6-16 (ZusTreff, ZZ. 886-896)'in paraleli ile ekleme yapılmıştır.

yıla dek soylu insanlar ve bilge kişiler Buda Maitreya sevgisiyle [...] onun mabedindeki resimleri... altın ve gümüşle bezeyip saygı göstereceklerdir.”

Maitrisimit-Metinlerinin perspektifinden, geçmişte yerleşmiş olan *abhişeka-merasimi* Maitreya-Kültüne resmi bir tören açılışı özelliğini taşımaktaydı. Metnin İran kökenli dini tasavvur anlayışı ve onlardan alınan ritüellerle hiçbir alakası yoktur. Doğrudan bu, şu anlama gelmektedir (burada konu gereği biraz kısaltma yaptık):

takı ymä [paşanak] tagda yığılmış maitri bodis(a)v(a)t ... abişeklag y(a)ḡi küniḡ körtö[ktä]²⁶ tälim üküş tınlıḡlar : ol [bodun bo]kun 'älig altı yüz tımän [yıl] 'ärsär ... burhanka yakın [barıp] (MaitrH I, Bl. 6 /r/17-26/ = ZusTreff, ZZ. 897-909)

“Daha sonra [Pāṣāṇaka]-Dağında toplanmış olan halk, Maitri Bodisatva (için düzenlenen) ... *abhişeka- yeni gün*’ü gördüğünde o halk 56 milyon yıl geçse de... Buda’ya ulaşacaktır ...”

Abhişeka bir merasim olma yanısıra, aynı zamanda büyük bir olayın kutlanması, *yaḡi küni*’ün somut bir şekli ya da onun bir karışımıdır. Bunlar gözlemlenebildiğinde (E.Tü. kör-) kutlamalarla ilgili olan olaylar, dini merasimler kastedilmektedir. Kavrama doğrudan +*lag* soneki getirilmesi de ayrıca dikkati çeker, halbuki bir önceki örnekte aynı ek *kılmak* fiiline eklenmiş olarak görülür.

V.

Sentaktik bakımdan farklı değerlendirilse de, şimdiye kadarki tanıklarla içerik bakımından bağlantılı olarak XIII. Bölümdeki Maitreya’nın o bilinen evini terketmesinden sonra mavi saç düğümünü kestiği tasvir (şöyledir):

ötrü hormuzta t(ä)ngri ärüş [ü]küş t(ä)ḡrilär birlä täḡrikläp bodis(a)[v(a)t]n(ı)ḡ saçın strayastrış t(ä)ḡri yer[iḡä] elitip sudaram atl(ı)ḡ şaln(ı)ḡ törintä ulug örgin üzä urup: säkiz yaḡ[ı] beş y(e)g(i)rmidäki kutlug baçaḡ künlärdä hua çäçäkin yıdl(ı)ḡ yıparl(ı)ḡ tütsükin [ay]ayu agarlayu yükünü täḡzinü cūḡāmaha [u]lug yaḡi küni kılurlar: (MaitrH XIII, Bl. 12 /r/9-18/)

“Daha sonra sayısız tanrılar tarafından etrafı çevrilmiş halde Tanrı Indra, Bodisatva’nın saçlarını Trāyastriṃśa-semasına kaldırıp ve onu Sudharma adlı halin (s’āla) onur köşesindeki tahta oturtur ve (Tanrılar) ayın sekizi ve onbeşinde kutsal oruç günlerinde (*poşadha*),²⁷ (saçını) çiçekler ve kokulu buhurlarla saygı gösterip önünde eğilip etrafında tavaf ederek **büyük bayram cūḡāmaha**’yı kutlarlar.”

²⁶ ZusTreff, Z. 899: körg[āli]; Xinjiang-Ed., 126: kör[täçi].

²⁷ Krş. Bu günler için VOGEL 1997.

Burada Maitreya-Biyografisinin bir başka versiyonu sözkonusudur. Tanrılar tarafından kutsanarak açılışı yapılan bu özel bayramın oluşmasında nedenbilimsel (etiolojik) bir açıklama düşünülebilir. Burada büyük önemli bir olayı ancak Maitreya-Kültündeki bayram karşılamaktadır. Şuna da dikkat çekmeli ki, burada *çuğamahi* yağı kün kelimesi ile yanyana gelmez ve tür bakımından bir türe (*yağı kün*) işaret etmektedir. Buradaki *ulug* kelimesi ile genişleme de dikkati çeker, yani burada anlamlı bir kutlama şekli sözkonusudur.

VI.

yağı kün kavramının Maitrisimit'te genişletilmiş şekilleri yerine göre insana çok karmaşık gelebilir:

[aŋs]ız²⁸ bo tınl(ı)glar ken [k]äli[g]mä maitrilig yağı kün üzä kurtulmak yolka täg(g)äli ärtiñü küsüş turgurmuş äür[l]är (Kap. IV, Taf. 134 /r/6ff./ = BT IX, 83)

“(Kesinlikle) bu insanlar gelecekteki (mehdi) Buda Maitreya'nın ortaya çıkma mucizesi vasıtasıyla kurtuluş yoluna ulaşmak için şiddetli arzu duymuşlardı.”

Hami versiyonunda ise bu bölüm hafif kayma gösterir:

aŋsaz bo tınlaglar ken kälir m[aitrilig] yağı kün birlä k(ä)lgäli kutr[ulmak]²⁹ yolka täg(g)äli ärtiñü küsüş [turgurmuş] äürürlär (MaitrH IV, Bl. 14 /r/16-19/ = ZusTreff, ZZ. 3567-3570)

“(Kesinlikle) bu insanlar gelecek (mehdi) Buda Maitreya'nın ortaya çıkma mucizesi ile kurtuluşa ulaşmak ve (onunla) buluşmak için şiddetli arzu duymuşlardı.”

Burada da bu kelimeye (yani *yağı kün*) asıl anlamı olan ‘kutlama günü, bayram’ (Alm. Festtag) anlamı verilebilir, fakat sadece mecazi anlamda, çünkü Maitreya'nın (mehdi olarak ortaya çıkması) (Epiphania) söz konusudur. Çeviriyi aydınlatmak için ‘büyük olay, mucize/keramet, gösteri’ gibi anlamları seçmek gerekir. Bu durumda *yeñi kün* kelimesi semantik bakımdan *körünç* kelimesine yaklaşır. Her iki kavram da gerçekten münferit durumlarda semantik bakımdan bir yakınlık gösterir.³⁰ Bunu özellikle, daha sonra

²⁸ MaitrH 'deki paralel şekle göre eklendi.

²⁹ Muhtemelen MaitrH 'nin Xinjiang-Ed. (yayınında), s.214 kutr[ulmaklag] geçen kelimeye eklenmelidir.

³⁰ Yine de devam eden şu pasajı krş.: *alku tınl(i)g maitrilag yağı kün körünçintä mäñiläyürlär* “Bütün insanlar Maitreya-mucizesinin gösterisinde ebedi mutluluğa erişirler.” (Alm. "alle Wesen erfreuen sich an dem Spektakel des Maitreya-Wunders") (Kap. IV, Taf. 27 /r/10-11/). *yağı kün* kelimesinin bir tutulması, burada *maitrilag*'ın genişletilmiş şekli ve *körünç* kelimesinin aldığı iyelik ek tezat

üzerinde konuşacağımız, 4. Bölümdeki bir pasaj göstermektedir. Burada öncelikle bir başka tanığa yer verilmelidir ki bu aynı içeriğe sahip olsa da farklı şekilde formüle edilmiştir. Maitreya, Ketumatī şehrinin sakinlerinin sorduğu bir soruya, yani neden insanların iyi ameller yapmak yerine tutku hırsında oldukları sorusuna şöyle cevap vermektedir:

nāçä ymä ni[z]vanil(ı)g çöpläri küçlüg ärsär: ol ugurtaki nom bilir toyınlar : olarka sudur agılık içintäki buşı ç(a)hşap(a)t dyan sakınçnıy yolın ayu berürlär ärdi : yinä ymä maitri burhan b(ä)lgürgü yañi künüg ögdisin ögärlär ärdi: (Taf. (levha) 194 /r/7-14/ = BT IX, 243)

“Kirlilik ve günahkarlık (kleśa lekeleri) ne kadar güçlü olsa da, o zamandaki öğretiyi (dharmayı) tanıyan rahipler, kendi lehlerine Sūtrapitāka’daki sadaka/zekat (dāna) verme, ahlak ve adap (śīla) ve meditasyonun (sāmādhi) yolunu anlatırlardı. Ve yine Buda Maitreya’nın görüneceği *büyük olayı (mucizeyi)* methiyelerle överlerdi.”

Kavram burada sentaktik açıdan onun önüne getirilen bir tamlayan (attribut) ve ona eklenmiş -gU partisipi ile genişlemiştir.

VII.

Biz yeniden *körünç* ve *yeñi kün* kelimesinin, kimi durumlarda gözlenebilir semantik yakınlığına, dolayısı ile Maitrisimit’in demin IV. Bölümünde geçen tanığa yeniden dönelim:

inçip ymä artokta artok ol küsänçig ädgü körünç yañi kün birlä kälgäli küsüşläri turmuş ärrür: amti anı y(a)rlikañ kayu kayu ädgü kılınç kılсар amtiki tnl(ı)glar ol { : } mänihilig ädgü üd[k]ä tuşarlar ärki : (Kap. IV, Taf. 133 /v/1-8/ = BT IX, 82)³¹

“Buna rağmen onların (insanların) **tantanalı büyük bir gösteri ve mucize (Maitreya’nın görünmesi) ile buluşma arzuları** gittikçe çoğalmıştır. Şimdi bunu duyurun: Şimdiki insanlar acaba hangi amelleri yerine getirirlerse ebedi muhteşem vakte vasıl olabilirler?”³²

oluşturur. Her iki kavram da buna göre herhangi bir eklemeli (Alm. appositionell) durum göstermezler.

³¹ Zarar gören paralel yerler için bkz. MaitrH IV, Bl. 16 /t/26/ - /v/1/ (= ZusTreff, ZZ. 36963701).

³² Beiheft I, 29’da yanlış okumaya dayalı olarak söz konusu olan yerin ilk cümledeki yorumlanması tamamen yanlıştır: “fakat o müthiş arzu edilen görkemli gösteri yeni gün’de gelecektir.” (Alm. "aber jenes außerordentlich erwünschte, gute Schaustück wird mit dem Neutag kommen. Ihre Wünsche werden zum Stehen kommen.")

Bu metin parçası ile gelecekteki Buda Maitreya'nın mehdiliği kasedilmiştir ki *māñilig ädgü üd* zaten zaman olarak 'mucizenin/kerametın' ya da 'büyük olay'ın (*yañı kün*) gerçekleşeceği bir bekleyişi (Erwartungshorizont) tasvir eder. Her iki kavram da birbirine yaklaşır. Buradaki *küsänçig ädgü körünç yañı kün* bir eklenti (apozisyon) olarak algılanmalıdır. *yañı kün*'ün gerçekten de 'mucize' anlamını karşılayabileceği, XXVI. Bölümde şu pasaj apaçık göstermektedir. Maitreya şu düşüncelerini mütalaa eder:

[öñräki] burhanlar nizvani[larıg utgalı ye]gädgäli küü kälig ädräm [üntürüp] kutlug³³ yañı kün kılurlar: amtı ymä m(ä)n küü kälig ädrämliç yañı kün turgurup beş ajun tınlaglarag ögürtmişim sävintürmişim k(ä)rgäk: ança sakınç sakıntokta üç miñ ulug miñ yer suvlar altı törlüg täpräyür kamşayur: (GENG/LAUT/PINAULT 2004, 38)

“(Çünkü) bütün [daha önceki] Budalar, ihtirasları bertaraf etmek için, sihirli güç taşırlar ve kutlu büyük bir olay (*yañı kün*) yaparlar. Şimdi ben de sihirli bir mucize yapmalıyım ve canlıları beş varoluş şeklinde sevindirmeliyim. Böyle düşünürken üç bin büyük bin yeryüzü (Buda yeri) (Skt. Trisāhasra-mahā-sāhasra-loka-dhātu) altı kez deprenir.”

Toharca nüshada her iki kavram da geçer: *opşäli* ve *paryāri* (GENG/LAUT/PINAULT 2004, 45), ki sonuncusunun etimolojisi Skt. *prātihārya* 'mucize' kelimesine dayanır. Eseri yayımlayanlar *opşäli* kelimesinin kullanımından ötürü *pravārañā*-bayramı/kutlaması ile bir bağ olacağını düşünüyorlar,³⁴ ancak bu bizim metnimizin bağlamı açısından aydınlatıcı bir açıklama değildir.³⁵ Bana göre her iki kavram da (*opşäli* ve *paryāri*), Eski Türkçe çeviride *küü kälig ädräm* ve *yañı kün* kelimeleri nasıl birlikte kullanılıyorsa, burada da birbirine ait gibi görünmektedir. Zîra, Eski Türkçe çeviride *küü kälig ädrämliç*, *yañı kün*'ün tamlayanı durumundadır. Bu çevirmenin bir yorumu olarak da algılanabilir. Buna rağmen metnin devamında Maitreya'nın ortaya konmuş olan hayali resimleri sihirli biçimde tasvir edilmektedir, ki biz bunlarda âdeta Maitreya'nın kendi iç monologunda önceden haber verdiği *yañı kün*'ün somut içeriğini görebilmekteyiz.

VIII.

Uygur Budizminin diğer metinlerine de bakacak olursak, *yañı kün* kelimesi için varsayılan anlamın bu belgeler için de isabetli olduğu anlaşılır. Doğu-Toharcasın'dan (Toharca-A) çevrilen Maitrisimit gibi, *Daśakarmapathāvadānamālā* eserindeki *şaddanta-Avadāna* da bununla bağlıdır. Bizim *yañı kün*'e asıl anlamları 'bayram, kutlama, merasim' yanı sıra *svayambar*³⁶ kelimesini de ekleyecek olursak, bu daha iyi nitelendirilecektir. *Svayamvara* değişik Hint kaynaklarının işaret ettiğine göre sadece

³³ Turfan- versiyonunun paralelinde *nomlug*.

³⁴ Aynı yerde, Anm. 94.

³⁵ Bu kutlama XXVI. Bölümde hiç ele alınmamıştır ve bir içerik olarak herhangi bir bağı yoktur. *Pravārañā*-problematikğine birazdan aşağıda değinilecektir.

³⁶ Uygurların bu alınma kelimeyi hangi sesle alıntıladıkları belirgin değildir. Bizim elimizde metnin Doğu Toharca versiyonu bulunduğu için ve bu dille Sanskritçe alınma kelime *svayampārve* *svayampar* şekillerinde tanıklandığı için, Uygurca *svayampar* şekli de düşünülebilir.

ksatriya-durumundaki kadınlara açık bir çeşit düğün idi.³⁷ Hint edebiyatında bu 'tür'ün birçok örnekleri tanıklanmıştır. En tanınmış örnekleri muhtemelen Damayantī'nin ve Draupadī'nin *svayamvara*'sı³⁸ idi ki her ikisi Mahābhārata'da rivayet edilmiştir. Son ihtimal bu merasim, hünelerlerin sınanması ile ilgilidir. Bizi ilgilendiren Uygurca hikâyede ise Kral Mahendrasena, sayısız talipler arasında kızı Bhadrā'yı kime vereceğini bilememektedir³⁹ Eğer bir talibine öncelik verirse, diğer taliplerini kendine düşman etme kaygısındadır. Metinde bu durum şöyle anlatılır:

bo muntag sakınıp anta ok bağra kız atası bāgkā inçä tep [te]di: kañım ulug elig busuşlug sakınçlıg bolmazun: birök ma[ña çambudvip]⁴⁰ yerinçüdäki bağlärkä k(ä)rgäk [... elig]lär⁴¹ barça bärü kälzünlär ulug törlüg [svayam]bar yañı kün kılıp m(ä)n kät[ü öz]üm ök bağlik taplag(a)ym(ä)n : (U II 20₂-21₉)

"Böyle düşündükten sonra kızı Bhadrā babası krala şöyle dedi: "Babam, ulu kral kaygılanmayın, çünkü bana (Çambudvib) yeryüzündeki bütün beyler... hepsi de gelsinler. Ben görkemli bir *[svayam]bar yañı kün* yapıp kendime bey olacak bir kişiyi seçeceğim."⁴²

³⁷ Bu düğün çeşidinin uygulandığı ya da bunun edebi bir adlandırma (Alm. Topos) olup olmadığı hakkında burada daha aydınlatıcı bir açıklama yapmak mümkün değildir. İ.S. 151/152 yılında Junāgadh'daki Kral Rudradāman'ın kaya yazıtına ve (onun) şahane lakabı (Alm. Epitheton) olan *narendrakannyāsvayamvarānekamālyaprapādāmanā* "Kral kızları svayamvāralar tarafından sayısız taçlarla taçlanmış olan kişi" (Alm. "der bekränzt wurde mit zahlreichen Kränzen bei den svayamvāras von Königstöchtern") üzerine J. SILK kısaca işaret etmişti. Krş. SILK 2007,6, not 4.

³⁸ İki için krş. INSLER 1989. INSLER bazı seçilmiş yerler için düzeltme teklif etmektedir. Onun aslı üzerinde durduğu şey tür seçimi için belirleyici olan çelenk (Skr. *srāj*) bağlamında geçen Skr. *āsraja* 'o attı' kelimesinin *āsayat* 'üzerine astı' *āsajat* (Alm. "sie hängte (um)") şeklinde düzeltilmesidir. İlginçtir ki Uygurca Avadāna da prensesin supuşpa-çiçeklerinden yapılmış çelenki (Eski Tü. *psak*) seçtiği (talibine) atmasından 'atdı' (krş. U II 23, 16-17), bahsedilir. Talipler alışıldığı üzere bir arenanın tribünlerinde oturduklarından ötürü, her iki senaryo da mümkündür. Ancak, seçilmiş olan talip yüksek bir yerde oturuyor ise çelengin atılması sözkonusu olabilir.

³⁹ Die Prinzessin Bhadrā will ihr Vorhaben ausführen, welches sie sich in der vorherigen Existenz als Elefantin vorgenommen hatte. Prensese Bhadrā, geçmişteki yaşamında kendisini bir fil olarak düşündüğü niyetini gerçekleştirmek istemektedir. Bhadrā'nın bir *svamvara*'yı gerçekleştirme planının başlangıcı Toharca *şadđanta-avadāna*'da (= TochSprachr Nr. 66) bulunmaktadır. Eski Türkçe versiyonunda ise aynı pasaj kısmen korunmuştur.

⁴⁰ Herhalde böyle eklenmelidir.

⁴¹ Yayınlanmamış paraleli olan U 1957 + U 1960b /v/11/ 'e göre şimdi bu şekilde eklenmelidir.

⁴² TochSprachr. Nr. 66a6-b1'de yayımlanmış olan *şadđanta-avadāna*'nın Doğu Toharca versiyonu çok benzerlik gösterir: *//// ş lāntac trānkāş nātā[k tam]şurmaş tu mar yutkatār k'yalte tiri tşam tmäk mäk mäkiss ārtus lānt /// (tä)m]y(o) [ñuk p(e)n]u svayamparam tsälporāş şñi mänwā [p]ats yammār... : "Bunun üzerine krala dedi: 'Ey kral, bunun için sen tasalanma, çünkü buna hiçbir neden yok. Birçok taliplerim arasından bir kralı (eş olarak seçebilirim?). Bundan dolayı Svayamvara'da benim kriterlerime uygun bir eş seçeceğim." (Çeviri Alm. SIEG 1952,9'a göre) (Alm. "Darauf spricht sie zum König: ‚0 Herr, aus diesem Grunde sei du nicht bekümmert, denn Veranlassung hierzu [ist] überhaupt nicht. Als eine von vielen Umworbene (kann ich) einen König (zum Gatten wählen(?)). Darum werde auch ich im Svayarpvara frei nach eigenem Ermessen [mir] den Gatten wählen." (Übers. SIEG 1952, 9).*

Babası sevincini şöyle ifade eder:

*s(ä)n sözlämiş täg ök **yañı kün** [kılıp]⁴³ k(ä)ntü özüñ bāglik är taplagil: mu[nçulayu]⁴⁴ ol bāglär ymä maña y(a)vlak sa[kinç turgurmağaylar :]⁴⁵ (U II 21₁₃₋₁₆)*

“Sen söylediğin gibi merasimi [yap] ve kendine bir bey olacak eş seç. Bu şekilde beyler bana kötü düşünce beslemeyeceklerdir.”

Bundan sonra *svayambar* kelimesi yeniden *yañı kün* ile birlikte ilişkilendirilmiştir:

*anta ötrü m(a)hendrasene eliğ tört yınak[tın] kälmiş arkış yalavaçlarığ okıp üç ayta⁴⁶ ken **svayambar yañı kün** kılğuluk savlarığ barça olarka tüzü tükädi sözlädi (U II 21₁₆₋₂₀)*

"Bundan sonra Kral Mahendrasena dört yönden gelen elçileri çağırıp üç ay sonra⁴⁷ (yapılacak) *svayambar-merasimi* için (gereken) sözlerin hepsini onlara sonuna kadar/tamamen anlattı."

Devamında ise:

*ötrü anta üç ay ärtmäkinä çambudivipdaki bāglär kalısız vaid[eh] uluş[ka] kältilär: **svayambar yañı kün** kılğ[uluk] oronta: öz öz körünçlägülik kalıkl[arta olurdu]lar⁴⁸ (U II 22, 22-25)*

"Daha sonra, üç ay geçtikten sonra Çambuvidip'deki bütün beyler [Vaidehī] ülkesine geldiler. *Svayambar merasiminin* yapılacağı yerde, herbiri kendi izleyici tribününe oturdular."⁴⁹

⁴³ Böyle ekle.

⁴⁴ Herhalde böyle eklenmelidir.

⁴⁵ Herhalde böyle eklenmelidir.

⁴⁶ Henüz yayınlanmamış paralel: U 1655 + U 1801 /r/6/ 'da *ayda* şeklindedir.

⁴⁷ Elbette merasimin kutlu bir günde denk gelmesine bağlıdır..

⁴⁸ Muhtemelen böyle eklenecektir.

⁴⁹ Bu verdiğimiz pasaj için şu notları krş. RÖHRBORN 1994, 101: "Turfantexte I'deki çeviriden kaynaklanan yanlış perspektiften ötürü Uigurica II'deki *körünçlägülik kalık* ve *körünçlük* kelimeleri insanların burada "izlemesi gereken" bir sahne olarak anlaşılmalıdır. Orası için ancak, birini izleyebildiği bir tür merdivenli podyum (podest) düşünülmelidir." Bu açıklamayı *körünç*'ün semantiğinin belirlenmesine eklersek, bize Hint edebiyatından rivayet edildiği kadarıyla-, svayamvara-merasiminin gerçekleştirildiğini teyit eder. Hatta, MBh'nin Adiparvan'ında Draupadi'nin svayamvara'sında da önemle zikredilir. Olay tribünler tarafından çevrilmiş dini merasimle takdis edilen bir ortamda temsil edilir. Krş. VAN BUITENEN 1973, 348: "On an even and consecrated stretch of land northeast of the city there stood in all its beauty an arena that was completely surrounded by stands" (Çevirinin Sanskritçesi: *prāguttareṇa nagarād bhūmibhāge same śubhe / samājavātaḥ śuśubhe bhavanaḥ sarvato vṛtaḥ s'ubhe*; MBh'nin kritik yayını, Adiparvan 176.16). MBh 176.26 'da sahne gereçleri ve üstünde halkın yer aldığı tribünler (Skt. mañca) de zikredilir. Bir sahne veya arena (Skt. ranga) MBh 176.30,

Bütün bu tanıklarda bir tür meselesi (Alm. Spezies) (*svayaṃbar*) ve (yaṅı kün) bir tür kavram öne çıkmaktadır. Türler tipik olarak yabancı bir terim yolu ile ifade edilmektedir. Bütün bu tanıkların yılda bir kere düzenlenen kutlamalarla hiçbir ilgisi yoktur.

IX.

Ağırlıklı olarak öncelikle *yaṅı kün*'ün *pravāraṇā*-merasimi müessesesi ile bağlı olduğu hipotezi öne çıkmaktadır, zira bu tema dairesine kapsamlı sayıda tanık girmektedir. *Pravāraṇā*-merasimi, yılda bir kere, yağmurlar yağdığında, üç aylık zorunlu ikamet sonunda yerine getirilmektedir.⁵⁰ Bu merasim,⁵¹ Mūlasarvāstivādin'in *Vinayavastu*'suna göre, yağmur zamanları ikameti sonunda, *āśvayuja* veya *kārttika* ayları dolunaya girdiği zaman, bunu bir yarım ay ya da tamamen bir ay sonrasına öteleme gerektiren belli nedenler ortaya çıkmadıkça, gerçekleştirilir.⁵² K. MATSUDA, "A Mahāyāna version of the *Pravāraṇāsūtra*" adlı makalesinde Çince eser *Xinsui jing* de (T. 62), 381-395 sayfa aralığındaki çevrilmiş olan yere işaret eder. Burada 'yeni yıl günü' için Çince *xinsui* kelimesi bulunmaktadır, yani yağmurlardan sonraki ilk güne tekabül eder (15. ve 16. Haziran). Bu durum *Pravāraṇā*- gününün, en azından Çin geleneğine göre yeni yılın ilk günü olarak kabul edildiği anlamına gelir. *Yaṅı kün* ile bağlı elimdeki bütün kaynakları karşılaştırmadan önce, ben de daha önce yeni yıl bayramı *pravāraṇā* ve *yaṅı kün* kelimelerinin Çince *xinsui* ile özdeşleşen bir dayanak noktası bulduğumu sanmıştım, ancak *Maitrisimit*'in *yaṅı kün* için tanıklanmış verilerinin birçoğunun *Pravāraṇā* ile bağlantı kurulamayacağı apaçıktır. Çince *sui* 'yıl' kelimesinin de E.Tü. *kün* 'gün' ile bir tutulması problemlidir.

Uygur Budizmine ait kaynaklar arasında, *Pravāraṇā*-merasimini konu alan bazı eserler hakkında bilgi sahibiyiz. Burada öncelikle ZIEME tarafından yayınlanmış olan *Pravāraṇā-sūtra*'larının fragmanlarını,⁵³ LAUT ve ZIEME tarafından yayımlanan Lobpreis',⁵⁴ ZIEME'nin yine yayımladığı Maitreya-Kult'unun metnini⁵⁵ ve yine bir şiir

178.4'de zikredilir. INSLER'in bir çalışmasında (1989) ele aldığı *svayaṃvara*'nın örneklerinin hepsi bir arena için tam yerindedir. Bizim ele aldığımız yer SHOGAITO/YAKUP 2001, 10'da ele alınmıştır. Her iki yazar başka tanıklar da getirmektedir *Iuuları körünçlükləri* ki bunu "many storied buildings" ya da "two-storied buildings" şeklinde çevirmektedirler.

⁵⁰ "*Pravāraṇā*-merasimi'ni yapmaktaki amaç, bütün Saṃgha'nın (cemaatin) Bhiksu'larının (rahiplerinin) temiz olduğunu, yani bütün günahların örtüldüğünü, itiraf edildiğini ve bağışlandığını sağlamak içindir." CHUNG 1998, 33.

⁵¹ CHUNG 1998, 39

⁵² Burada en az dört rahibin bulunma şartı vardır. Merasimden sonra ancak yağmur zamanı ikameti sona erer. O gün *pośadha*-bayramının yerini *pravāraṇā* alır. CHUNG 1998, 41.

⁵³ Krş. ZIEME 1988.

⁵⁴ LAUT/ZIEME 1990.

⁵⁵ Brahmi yazısında Sanskritçe kavramların yer aldığı birçok serpinti bulmak mümkündür. Anlaşılan metin dönem olarak Geç Uygur-Budizminin bir dökümanı niteliğini taşımaktadır. Kavramın ileride *ulug* ile birlikte nitelendirilmesi de zaten özel bir kutlama/bayram ile bağlı olduğunu gösterir:

[ol] *ugurta ymä şaṅki ç(a)kravart hanlıg töziin [ugušta tugup b(ä)lgürüp] pra-va-ra-lig ulug yaṅı kün kılıp bursaṅ [...] bra-ma-sa-ñghā-lam-baṅ buyanlarınñ äsirñü tüş[lärin äşidip asıglıg maitri burhantın] alp bulguluk burhan kutıa täggülük vyakri[t alkış alıp] ...* (ZIEME 1994, ZZ. 26-30) "O

mecmuasını⁵⁶ sayabiliriz. Buna rağmen en kapsamlı metin Uygur Budizminin geç dönemine ait bir elyazmada bulunmaktadır. Bu başlığı pek belli olmayan *İnsadi-Sūtra* adıyla bilinmektedir.⁵⁷ Burada *yañı* kelimesi istisna olarak, yukarda anlamını verdiğimiz *yañı kün* için bulunmaktadır:

ävtä barkta ärdäçi garşelarnıñ ymä bo y(a)ñıta buşı par(a)mitta ulatı ädgülärtä yarañguluklarıña ärñiñü ulug törlüg tıtag<ı> basuñçısı bolgay (BT III, ZZ. 462-466)

"Yine evinde barkında kalan gṛhastha'lara yine bu bayramda (yañı), (yani *Pravāraṇā* merasimi), sadaka faziletinde bulunanlara ayrıca meziyetli yaratılmışlar için (dana- pāramitā v.b.) fevkalade büyük türlü sebepli yardımcısı olacaktır."

Ancak yukarda *yañı kün* için tasvir ettiğimiz karakteristik kullanımlar da bulunmaktadır:

nät(ä)gin bolgay tep tesär :: alku d(a)rmah(a)rike t(ä)ñrilär {lär}⁵⁸ ymä bo y(a)ñı künüg körüp süzök köñül⁵⁹ öriñgäylär (BT III, ZZ. 466-469)

"Bu nasıl olacak? diye sorunca: (Eğer) bütün *dharmāhārika*-tanrıları yine bu bayramı görüp temiz düşünlerini ortaya çıkaracaklardır."

Bizim konumuz bağlamında *yañı kün*'ün bu kontekstde gayet basit şekilde 'bayram, kutlama, merasim' anlamlarını taşıyan bir tür kavram olduğu kesindir, ancak ayrı ayrı alt türler belirtilebilir. *Yañı kün*'ün semantik anlamı için şu pasaj belirleyicidir ve oldukça açıklayıcıdır:

üd ärür amtı maña.... alku y(a)ñı künlärtä uñmuş yegädmiş bo kuñlugta kuñlug piravriğ atl(ı)g yañı künüg açguluk yadguluk turgurguluk ornañguluk (BT III, ZZ. 409-417).

(Buda dedi:) "Şimdi benim için zamanıdır... bütün **bayramlara** üstün gelen bu kutlulardan kutlu/çok kutsal olan *Pravāraṇā* adlı **bayramı** (*yañı künüg*) kelimesini açıklamak ve onu yerleştirmek için."

Pravāraṇā anlıyacağımız o ki, *yañı kün*'ün 'bayram, kutlama, merasim'in sadece bir şeklidir ve bu kavramla özdeş değildir.⁶⁰ *İnsadi-Sutra*'ya göre o, bütün bayramların

vakit, Śāṅkha Cakravartin han, asil toplulukta doğup *pravāraṇā*'nın büyük bayramına hazırlanıp bra-ma-sa-ñghā-laṃ-baṃ cemaatinin sevaplarını ve çeşitli (renkli) hayallerini işitip faydalı Maitri Buddha'dan bulunması zor Buddhalığa (aydınlanmaya) ulaşmak için kehanet alıp..."

⁵⁶ BT XIII, Text 14.

⁵⁷ BT III' de yayımlanmıştır.

⁵⁸ Ms. de yanlış bir yazım.

⁵⁹ *süzök köñül* için krş. KARA 2001, 109.

⁶⁰ Aynı şekilde BT XIII, 14.3 teki toplu şiirlerde bir ifade bulmaktayız (*piravaranlıg yañı kün*) . LAUT/ZIEME 1990, Z. 66'da bu şekil (*piravaranlıg yañı kün*) tanıklanmıştır. (Diğer kısmi eklenmiş veriler için bkz. ZZ. 23-24 und 56).

zirvesine denktir. Aynı metinde buna benzer tanıklar buradaki amacımız için geçilebilir, kaldı ki bunlar sadece bizim bulgularımızı teyit edecektir.

X.

Yeni yıl günü için belirgin bir bağlantı ZİEME tarafından yayımlanan Rāma-hikayesinin fragmanında da görülür, fakat burada *yañı kün* özel olarak betimlenmiş ve bu betimleme sonucunda ilkin gerçekten de yılın başlangıcı ile bağlı olduğu görülür:

bo muntag söki kutluglar ozaki bilgälär yaratu yarlıkamiş yañı yıl başı ram yañı kün bolsar sizläрни täg upaseları bizni täg d[en]tarları<n>ga boş(u)nu közüñç tuta inçgä yükünç yükünmäk bizni täg dentarları yänä sizläрни täg upaselarına kut buyan aşmak çoğ yalan üştämäk at mañal kılmak ädgü alkış alkamak törö tur<g>uru kođu y(a)rılıkamişlar⁶¹: anın bo yañı künüg ram tep at üzä atay-u y(a)rılıkamişlar (ZİEME 1978, ZZ. 22-33)

“Bu şekilde önceki kutlu kişiler, bilgiler kutlayıp yerine getirdikleri yeni yıl(ın) başı, Ram-bayramı (*ram yañı kün*) gelince, şu kanunları çıkarıp buyurmuşlardır: Sizin gibi upasakaları (‘erkek müminleri’) bizim gibi rahiplerin önünde (varlıklarından) kurtulma; közüñç tutup saygıda kusursuz olma/saygı göstermek, bizim gibi rahiplere yine sizin gibi upasakaların kut ve sevabının çoğaltması, ününü yükseltmek, at mañal kılmak, güzel dualarla övgüde bulunmak. Onun için bu bayramı ‘Ram’ diye adlandırmışlar.

XI.

Biz *yañı kün*’ün semavi dinler tarihinin arka planının anlaşılmasında ve Maitrisimit’in dini oryantasyonunun belirlenmesinde merkezi bir kavram olduğunu tespit edebilmekteyiz. Kelimenin anlamının net olarak belirlenmesi bize bu metinle temsil edilen Maitreya-Kültü için spesifik olan bätünbilgisi (Alm. Soterioloji /Heilslehre) alanına girmemizi sağlar. Eser kurtuluş beklentisi vaadiyle, bir yandan birçok kutlama ve bayram (*yañı kün*)’dan bahsederek, diğer yandan Maitreya’nın icraatları ile bağlı büyük olayları ve kerametleri (*yañı kün*) konu edinmektedir. Bayramlar ve kutlamalar, aynı şekilde kerametler, günlük hayatta beliren, zamana karşı tavrımızı şekillendiren şeylerdir.⁶² Maitrisimit, Maitreya’nın yaşantısının geçmiş ve gelecekte beklenen olayları ile sıkı bir ilişkide olan dini bir bayram takvimine dair bilgiler içerir. Mesele, *yañı kün*’ün değişik anlamlandırma biçimlerinin yalnız Eski Türkçeden hareket ederek mi açıklanmasından, yoksa Toharca aslındaki (*opşäh* kavramı örneğinde) semantik anlam genişlemesi göstermesinden mi kaynaklanmaktaydı, ki bu daha sonra -Eski Türkçeye kalıpsal çeviri yolu ile- Eski Türkçedeki kavrama da bir zenginlik katmıştır. Bu durum bizde bu kanıyı

⁶¹ Birinci l çengeli eksiktir.

⁶² *yañı kün* hem bu işi gerçekleştirenler tarafından hem de sohbet/tartışma ortamında kullanılmaktaydı ki bu da öne çıkan müessesenin anlatıcının bakış açısıyla bu kavramdan istifade ettiği anlamına gelir.

uyandırmıştır, zira "Mucize, (dini) keramet" in özgün anlamları kanımca sadece Maitrisimit'te tanıklanabilmektedir.

Son olarak tezimizin sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz:

- *yaṅı kün*'ün asıl anlamı 'bayram, kutlama' aynı şekilde 'şenlik, merasim'⁶³ olup
- özel bir anlamı da 'keramet, tantanalı gösteri'dir, ki burada *yaṅı kün, körünç* kavramı ile kombine edilebilir.⁶⁴
- Ayrıca kavramın 'bayram, kutlama, merasim' anlamları genişletilebilir ve bu şekilde anlamı somut biçimde sınırlandırılabilir, örmeğin bir *svayaṃvara* veya *pravāraṇā* ya da bir *abhiṣeka* sözkonusu olduğunda.⁶⁵
- Özel bayramlar ve kutlamalarda bu kavramın önüne ulug 'ulu, büyük' kelimesi eklenir.
- *yaṅı kün* yüzyıllarca asıl bu anlamını içermiştir. (en eski budist metinlerden biri Maitrisimit ve en geç metin olan Insadi-Sūtra'da tanıklanmıştır.)
- Maniheizik verilere bakılacak olursa tanım Budizm öncesine kadar gider.⁶⁶
- Dinler tarihi açısından bakılacak olursa onun Hint kökenli olma ihtimali yoktur. Onun Orta-Asya konsepti ile bağlı olması gerekir; kavramın kökeni Sogudça *nwy myd* üzerinden gelişmiş olmalıdır.⁶⁷

⁶³ *yaṅı kün*'ün semantiği ile ilgili TEKİN'in doğru izde olduğunu söyleyebiliriz. VIII. Bölümün son sayfasındaki bir pasajı yaptığı çevirisinden bunu görmek mümkündür. *amarı adrok [adro]k yaṅı kün kulu yaṅı yaṅı [ ]w māṅi tāginürlär* (Kap. VIII, Taf. 140 /v /8-10/ = BT IX, 99): "Başkaları değişik değişik *yeni gün* (bayramları) kutlayarak haz alırlardı." *adrok adrok* 'değişik değişik; ayrı ayrı' kelimelerinden de görüleceği üzere çokluk şekli onun tarafından doğru tesbit edilmiştir. Fakat TEKİN'in parantez içinde gösterdiği açıklama *bayramları* ("Festlichkeiten"), kavramın asıl anlamını yansıtmaktadır.

⁶⁴ Bu anlam gelişmesi Almanca "ein Fest für die Augen" (Türkçe 'gözlere şenlik') ifadesi ile karşılaştırılabilir. Bkz. ayrıca şu tanıkta, *Maitrisimit* XXVII. Bölüm: *bo muntag sizni körünçläm[ä]klig yaṅı künlär üzülmezün alkınmazun* "Sizi (Maitreya) görebildiğimiz böyle bayramlar/kutlamalar hiç bitmesin, sona ermesin!" (Alıntı: LAUT 1995, 112, Anm. 13).

⁶⁵ *Maitrisimit*'in XI. Bölümünde (MaitrH XI, Bl. 13 /v /26-27 /) Maitreya'nın doğumunun 49. günü dolayısı ile babası tarafından yapılan bu kutlamaya da *yaṅı kün* adı verilmişti..

⁶⁶ Yukarıda anılan tanık olan BT V, Z. 438 yanısıra krş. HAMILTON 1986, Text 10, Z. 2 und 3. Şuradaki tanığın değerlendirilmesi açık değildir: M III, Text 9, V /v/6-7/ (bizim *yaṅı kün yaṅı ay*). Buradaki tanık herhalde diğerlerinden tamamen ayırt edilmelidir ve gerçekten de "Bizim yeni günümüz ve ayımız" olarak değerlendirilmelidir. Buradaki tanığa ise şu kesin eklenmeli ve demin adı geçen tanıktaki gibi ele alınmalıdır: M III, Text 10 /r/2-3/ zu *yaṅı [kün] yaṅı y(a)ruk a[y]*.

⁶⁷ Sogudça'da da *nwy myd* anlaşılan yeniylâ tam işaret etmemektedir. Ch. RECK kataloğunda (RECK 2006) 32 numaralı katalogda So 10200(5) metni tasvir ederken onu *beş çeşit yeniğün* (Sogd. *pncz-nk'ny nwy myd*) olarak ele alır. Bunda da Eski Tü. *yaṅı kün*'de olduğu gibi benzer bir kavram sözkonusu olmalıdır. RECK te sözkonusu olan yerde yeniyl ile bir bağa işaret etmemiştir. Ayrıca Sogudca'da *nwgrwc* kavramı yeniyl günü için tanıklanmıştır (YOSHIDA 2003, 453). MP *nwgrwc* için krş. Dipnot ile birlikte: BT XXII, Z. 768. Maniheiziklerde yeniyl günü olarak kutlanan Bema-Bayramı hakkında şu kaynakta güzel bir bilimsel özet verilmektedir: BT XXII, 34-35.

- Esas olarak yeni yıl bayramı ile bağlantısı yoktur; bu sadece yukarıda zikredilen somutlaştırma bağlamında olurdu ki bu metinlerde de vardır (Bkz. X. Bölüm), ancak işte Maitrisimit'te yoktur.

Kaynakça ve Kısaltmalar:

- attü.: alttürkisch (E.Tü.: Eski Türkçe)
Beiheft I: Gabain 1957, Beiheft ('ilave') İlave tek tek zikredildi
Bl. Blatt ('yaprak')
BT III S. TEZCAN: *Das uigurische Insadi-Sūtra*. Berlin 1974 (Berliner Turfantexte, III).
BT V P. ZIEME: *Manichäisch-Türkische Texte. Texte, Übersetzung, Anmerkungen*. Berlin 1975 (Berliner Turfantexte, V).
BT IX Ş. TEKİN: *Maitrisimit nom bitig. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule*. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Teil: Analytischer und rückläufiger Index. Berlin 1980 (Berliner Turfantexte, IX).
BT XXII CH. RECK: *Gesegnet sei dieser Tag. Manichäische Festtagshymnen-Edition der mittelpersischen und parthischen Sonntags-, Montags- und Bemahymnen*. Turnhout 2004 (Berliner Turfantexte, XXII).
chin. Chinesisch ('Çince')
J.-I. CHUNG: *Die Pravāraṇā in den kanonischen Vinaya-Texten der Mūlasarvāstivādin und der Sarvāstivādin*. Göttingen 1998 (Sanskrit Wörterbuch der buddhistischen Texte aus den Turfan-Funden; Beiheft 7).
M. COMPARETI und E. DE LA VAISSIERE (Hrsgg.): *Royal Nauruz in Samarkand. Proceedings of the Conference Held in Venice on the Pre-Islamic Paintings at Afrasiab*. Pisa/Roma 2006 (Supplemento N° 1 alla Rivista degli Studi Orientali Nuova Serie, LXXVIII).
A. VON GABAIN: *Maitrisimit. Faksimile der alttürkischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule [I]*. In *Faksimile herausgegeben von A. VON GABAIN. Mit einer Einleitung von H. SCHEEL*. Wiesbaden 1957.
A. VON GABAIN: *Maitrisimit. Faksimile der alttürkischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule II*. In *Faksimile herausgegeben von A. VON GABAIN. Mit einem Geleitwort von R. HARTMANN*. Berlin 1961.
GENG SH., H.-J. KLIMKEIT und J. P. LAUT: ",Das Erscheinen des Bodhisattva'. Das 11. Kapitel der Hami-Handschrift der *Maitrisimit*." In: *Altorientalische Forschungen* 15 (1988), 315-366.
GENG SH., H.-J. KLIMKEIT und J. P. LAUT: ",Die Weltflucht des Bodhisattva'. Das 13. Kapitel der Hami-Handschrift der *Maitrisimit*." In: *Altorientalische Forschungen* 18 (1991), 264-296.
GENG SH., J. P. LAUT und G.-J. P. LAUT: "Neue Ergebnisse der *Maitrisimit* Forschung (II): Struktur und Inhalt des 26. Kapitels." In: *Nairiku ajia gengo no kenkyū / Studies on the Inner Asian Languages XIX* (2004), 29-94.
J. HAMILTON: *Manuscripts Ouigours du IXe-Xe siècle de Touen-Houang. Textes établis, traduits, et commentés*. 2 Bde. Paris 1986.

- HT VII K. RÖHRBORN: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII, nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain herausgegeben, übersetzt und kommentiert* = Xuanzangs Leben und Werk Teil 3. Wiesbaden 1991 (VdSUA, 34,3).
- S. INSLER: "Damayantī's Svayaṃvara." In: *Journal of the American Oriental Society* 109.4 (1989), 577-580.
- Kap. Kapitel
- G. KARA: "Late Mediaeval Turkic Elements in Mongolian." In: L. BAZIN und P. ZIEME (Hrsgg.): *De Dunhuang à Istanbul. Hommage à James Russell Hamilton*. Turnhout 2001 (Silk Road Studies, V), 73-119.
- H.-J. KLIMKEIT: Besprechung von HAMILTON 1986. In: *Zentralasiatische Studien* 21 (1989 [1990]), 232-236.
- H.-J. KLIMKEIT: *Hymnen und Gebete der Religion des Lichts. Iranische und türkische liturgische Texte der Manichäer Zentralasiens, eingeleitet und aus dem Mittelpersischen, Parthischen, Sogdischen und Uigurischen (Altürkischen) übersetzt*. Opladen 1989 (Abhandlungen der Rheinisch-westfälischen Akademie der Wissenschaften, 79).
- H.-J. KLIMKEIT: *Manichäische Kunst an der Seidenstraße: Alte und neue Funde*. Opladen 1996 (Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften Vorträge, G 338).
- J. P. LAUT: "Zur Darstellung von Abtreibungspraktiken bei den Alten Uiguren." In: M. ERDAL und S. TEZCAN (Hrsgg.): *Beläk Bitig. Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag*. Wiesbaden 1995 (Turcologica 23), 109-120.
- J. P. LAUT und P. ZIEME (1990): "Ein zweisprachiger Lobpreis auf den Bäg von Koco und seine Gemahlin." In: J. P. LAUT und K. RÖHRBORN (Hrsgg.): *Buddhistische Erzählliteratur und Hagiographie in türkischer Überlieferung*. Wiesbaden 1990 (VdSUA, 27), 15-36 und Tafel III+IV.
- M III A. VON LE COQ: *Türkische Manichaica aus Chotscho III, nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayıq*. Berlin 1922. Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften Jahrgang 1922, phil.-hist. Kl., Nr. 2.
- MaitrH Hamiversion der Maitrisimit ('Maitrisimit Hami-versiyonu')
- MaitrH Y, I-IV Hamiversion der Maitrisimit, Kapitel Yükünç (Einleitung) und I-IV, ed. in ZusTreff
- MaitrH XI Hamiversion der Maitrisimit, ed. In GENG/KLIMKEIT/LAUT 1988
- MaitrH XIII XIII. Kapitel der Hamiversion der Maitrisimit, ed. In: GENG/KLIMKEIT/LAUT 1991
- K. MATSUDA: "A Mahāyāna version of the Pravāraṇāsūtra." In: J. BRAARVIG (Hrsg.): *Buddhist Manuscripts I*, Oslo 2000 (Manuscripts in the Schøyen Collection, 1), 77-80.
- MBh Mahābhārata
- M. MODE: "Reading the Afrasiab Murals: Some Comments on Reconstructions and Details." In: M. COMPARETI und E. DE LA VAISSIERE (Hrsgg.): *Royal Naurūz in Samarkand. Proceedings of the Conference Held in Venice on the Pre-Islamic Paintings at Afrasiab*. Pisa/Roma 2006 (Supplemento N° 1 alla Rivista degli Studi Orientali Nuova Serie, LXXVIII), 107-128.
- /r/ recto

- CH. RECK: *Mitteliranische Handschriften Teil 1: Berliner Turfanfragmente manichäischen Inhalts in soghdischer schrift*. Stuttgart 2006 (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, XVIII, 1).
- K. RÖHRBORN: "Die alttürkische Maitrisimit - Textbuch für theatralische Darstellungen?" In: K. RÖHRBORN und W. VEENKER (Hrsgg.): *Memoriae Munusculum. Gedenkband für Annemarie v. Gabain*. Wiesbaden 1994 (VdSUA, 39), 99-103.
- A. SEMET: *Lexikalische Untersuchungen zur uigurischen Xuanzang Biographie = Xuanzangs Leben und Werk Teil 8*. Wiesbaden 2005 (VdSUA, 34,8).
- M. SHOGAITO, A. YAKUP: "Four Uyghur Fragments of Qian-zi-wen, Thousand Character Essay'." In: *Turkic Languages* 5 (2001), 3-28.
- E. SIEG: *Übersetzungen aus dem Tocharischen II*. Aus dem Nachlaß herausgegeben von W. THOMAS. Berlin 1952. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst 1951, 1.
- J. A. SILK: "Garlanding as Sexual Invitation: Indian Buddhist Evidence." In: *Indo-Iranian Journal* (2007) 50, 5-10.
- skt. Sanskritisch ('Sanskritçe')
- W. SUNDERMANN: "Manichean Festivals." In: *Encyclopaedia Iranica* IX (1999), 546-549 [Nachdruck in: CH. RECK und D. WEBER (Hrsgg.): *Manichaica Iranica. Ausgewählte schriften von W. SUNDERMANN*. 2 Bde. Roma 2001 (Serie Orientale Roma, LXXXV, 1-2), Bd. I, 73-80].
- T. Taishō Shinshū Daizōkyō
- Taf. Tafel ('levha')
- TochSprachr E. SIEG und W. SIEGLING: *Tocharische Sprachreste*. 1. Band: *Die Texte*. A. *Transcription*. Berlin/Leipzig 1921.
- TT VI W. BANG, A. VON GABAIN und G. R. RACHMATI: *Türkische Turfantexte VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*. Berlin 1934. Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. 1934, X.
- der U II F.W.K. MÜLLER: *Uigurica II*. Berlin 1911. Abhandlungen der Königlich-Preußischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1910.
- UW K. RÖHRBORN: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Wiesbaden 1977-.
- /v/ verso
- J.A.B. VAN BUITENEN: *The Mahābhārata*. Vol. 1. Book 1: *The Book of the Beginning*. Chicago 1973 [u.a.].
- VdSUA Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica
- C. VOGEL: "On the Date of the Poşadha Ceremony as Taught by the Mūlasarvastivadins." In: P. KIEFFER-PÜLZ und J.-U. HARTMANN (Hrsgg.): *Bauddhavidyāsudhākarah. Studies in Honour of Heiz Bechert on the Occasion of his 65th Birthday*. Swisttal-Odendorf 1997 (Indica et Tibetica, 30), 673-688.
- Xinjiang-Ed. Xinjiang-Edition der Hami-Handschrift der Maitrisimit = I. YUSUP, A. XOGA und D. QAMBIRI: [Yeni Uygurca] *Qādimqi Uyğur Yezigidiki Maytrisimit 1* [chinesisch] hui hu wen mile huijian ji 1. Ürümçi 1988.

- Y. YOSHIDA: "Buddhist Influence on the Bema Festival?" In: C. G. CERETI, M. MAGGI und E. PROVASI (Hrsgg.): *Religious Themes and Texts of PreIslamic Iran and Central Asia. Studies in Honour of Professor Gherardo Gnoli on the Occasion of his 65th Birthday on 6th December 2002*. Wiesbaden 2003 (Beiträge zur Iranistik, 24), 453-458.
- Z. Zeile ('satır')
- P. ZIEME: "Ein uigurisches Fragment der Rama-Erzählung." In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 32.1 (1978), 23-32.
- P. ZIEME: "Das *Pravāraṇā-Sūtra* in alttürkischer Überlieferung." In: W. SUNDERMANN, J. DUCHESNE-GUILLEMIN und F. V AHMAN (Hrsgg.): *Barg-e sabz. A Green Leaf. Papers in Honour of Professor Jes P. Asmussen*. Leiden 1988 (Acta Iranica, 28), 445-453.
- P. ZIEME: "Zum Maitreya-Kult in uigurischen Kolophonen." In: *Rocznik Orientalistyczny* 49.2 (1994), 219-230.
- ZusTreff GENG SH. und H.-J. KLIMKEIT: *Das Zusammentreffen mit Maitreya. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit. In Zusammenarbeit mit H. EIMER und J. P. LAUT herausgegeben, übersetzt und kommentiert. Teil I: Text, Übersetzung und Kommentar. Teil II: Faksimiles und Indices*. Wiesbaden 1988 (Asiatische Forschungen, 103).